

Наталія Давиденко

кандидат філологічних наук

Національний технічний університет України

«Київський політехнічний інститут імені Ігоря Сікорського»

Київ, Україна

ORCID 0000-0002-4783-2694

natalidavid@ukr.net

ТЕРМІНИ НА ПОЗНАЧЕННЯ СОЦІАЛЬНО-ПРАВОВОГО СТАТУСУ В ЛАТИНОМОВНІЙ ДОКУМЕНТАЦІЇ УКРАЇНСЬКОГО ПОХОДЖЕННЯ (XVI-XVII СТ.)

Статтю присвячено дослідженню латиномовних термінів на позначення соціально-правового статусу жителів українських земель у XVI-XVII ст. У результаті аналізу відповідних термінів, вживаних у латиномовній документації українського походження, коротко розглянуто також основні віхи становлення термінології на позначення соціально-правового статусу вказаного періоду. Встановлено, що основними маркерами для визначення соціально-правового статусу особи у XVI-XVII ст., окрім зауваження етнічної та релігійної приналежності, були: розрізнення людей за станом (*genus, ordo, status, conditio, praerminentia, dignitas*), зокрема, розрізнення осіб «вищого» та «нижчого» станів (*inferior, superior, minor, major, sublimus, nobilis, famatus, honorabilis, discretus, majestas*), означення стану відповідно до сфери діяльності та можливості бути залученими до інших, що зумовлювалося також розрізненням людей «вільних» та «невільних» (*laboratus, liber, illiber, proprius, mancipius, servus, famulus*). У контексті розгляду цієї групи термінів зауважено станові розгалуження у статусі невільної особи залежно від того, яким чином такий статус був набутий: невільник у власності від народження, «придбаний» невільник-слуга, раб тощо. Тому у документах часто подається означення, що вказує на те, чи йдеться про робітника найманого (*famuli serviles, servi arcesciati*). Важливою була також наявність чи відсутність статусу жителя міста чи передмістя, що особливо актуально для жителів великих міст, де існував більшою чи меншою мірою реалізований компонент місцевого самоврядування, що часто у правовому полі мало важливе значення (*civis, suburbanus, inhabitans urbis/oppidi* на відміну від жителів сільської місцевості *rusticus, vagus*). Прикметно, що у документації засвідчено означення фінансово-економічних потенцій особи чи групи (*personae obtentae, possessionatae, possessae, mendicus, pauper, homo otiosus, homo vagabundi, pedanus, kmeto*). Не менш важливим у контексті етнічно-релігійної приналежності була також належність до етнічної спільноти, групи (*congregatio*), а також щабель і позиція у ній (*senior, major*).

Ключові слова: соціально-правовий статус; юридичний термін; соціальний стан; латинська термінологія; українська документація XVI-XVII ст.

1. ВСТУП

Визначення соціально-правового статусу особи є надзвичайно важливим маркером ступеня розвитку суспільства. Приналежність до того чи іншого визначеного, обмеженого кола завжди визначала реальні та потенційні можливості особи, фіксація такої стратифікаційної ознаки у документації засвідчує закріплення такого розподілу як важливого для суспільства, а термінологічне означення із урахуванням історичного розвитку кожного терміна, його визначених конотаційних характеристик знаменує історичну значущість фіксації кожної з ознак, яка формує суспільний та юридичний статус особи. Дослідження відповідної термінології, зафіксованої у збереженій документації, важливе з огляду на необхідність не лише філологічного, але і юридичного, суспільнознавчого, історичного осмислення та аналізу тогочасного життя.

Тож історико-філологічний аналіз соціально-правової термінології, зокрема у латиномовній документації, стане у пригоді дослідникам широкого кола наук. Як правило, найбільш насиченими цікавим матеріалом такі розвідки стають у результаті співпраці філологів, істориків, джерелознавців, фахівців з історії права. Особливо ж свіжим є погляд перекладачів, що мають змогу виявити найбільш актуальні та вживані терміни безпосередньо в аналізованих оригінальних текстах. Звичайно, слід враховувати, що часто зберігаються оригінали копій багатьох документів. Але часте використання термінів із тим же значенням у переписаних (або згаданих) документах вочевидь засвідчує усталеність вживання терміна. Тож розвідки, присвячені всебічному аналізу мови документації, зокрема латиномовної, є вкрай важливими для максимально глибокого розуміння збережених документів. Навіть попри «сухість» викладу, свідомо бажану у цій царині, усе ж вибір лексеми, терміна часто розкриває неочевидні смисли та значення.

Дослідженню мовно-історичного функціонування латинської мови у східно-слов'янському середовищі в аспекті, зокрема, й багатомовності, присвятила свої роботи італійський історик Броджі-Беркофф, в аспекті аналізу саме соціально-правничої, юридичної мови на українських теренах важливими є роботи Артикуці, Безбородько, Гриценко, Кондаурової, Луцької-Литвак, Миронової, Яковенко, також значно доповнюють фактичний та теоретичний матеріал у цій тематиці праці українських та польських істориків та джерелознавців (Гошко, Капраль, VBaranowski, Bardah та ін.).

Мета статті полягає у визначенні та аналізі термінів на позначення соціально-правового статусу, вживаних у латиномовній документації українського походження у XVI-XVII ст.

2. МЕТОДИ ДОСЛІДЖЕННЯ

Матеріал дослідження добирався методом суцільної вибірки із документів, оприлюднених у друці, та таких, що зберігаються в українських архівах, зокрема ЦДІА України у місті Києві. Обраний матеріал проаналізовано із залученням методів компонентного та контекстуального аналізу лексем, лінгвокультурологічного та історико-філологічного методів для з'ясування особливостей становлення, розвитку та використання аналізованих лексем із урахуванням позамовних чинників, які вплинули на усталення термінологічного значення.

3. РЕЗУЛЬТАТИ Й ОБГОВОРЕННЯ

Термінологія на позначення соціального статусу активно формується вже у XV столітті після введення Єдлиньського привілею 1433 р., відповідно до якого у Руському воєводстві вводиться польське право, що згодом поширюється і на інших землях. Польська юридична термінологія у той час вже активно формувалась, адаптуючи латинську термінологію до польської юридичної мови. Особливо жваво це відбувалося після того, як Сигізмунд I у 1543 р. наказав, щоб усі постанови польського сейму записувалися двома мовами: польською і латинською. Польські дослідники вказують на труднощі, які були пов'язані із цим процесом, зокрема, необхідність співвідношення латинських термінів із польськими реаліями (Bardah, 1999, р. 187–189). Так, наприклад, для термінів на позначення станової приналежності використовувалися латинські *nobile genus* (*nobili genere*) на позначення шляхти загалом та *ordo nobilis* (*ordo equestris*) для виокремлення шляхтичів за походженням (на противагу тим, хто отримав це звання нещодавно. Прикметно, що нащадки таких «новонавернених» до шляхетського стану *de jure* вже мали права та привілеї нарівні з тими, хто належав до давніх знатних родів. Хоча, звичайно, *de facto* наявна стратифікація у шляхетському стані не зникла, навіть попри номінальну юридичну рівність у багатьох питаннях. Розрізнення *nobile genus* та *ordo nobilis* у документації давало можливість польським можновладцям уникати небажаного поповнення владних рядів вихідцями із простолюду або представникам інших етносів. У документах українського походження це протиставлення використовувалось нечасто (прикладів уживання *ordo equestris* у проаналізованих документах не було знайдено взагалі), адже у «внутрішній» документації

зазвичай не мало сенсу. Вкрай рідко зустрічається також іменник *ordo*. Автор латинсько-польського словника Я. Мончинський перекладає *ordo equester* як «шляхетський стан» (Maćzynski, 1973, p. 213). Але варто зазначити, що польські дослідники зауважують неоднозначність трактування терміна *стан* у середньовічній польській, адже чітке його визначення сформувалося лише згодом. У XVI–XVII ст. цей термін використовувався у кількох інтерпретаціях, на що зокрема вказує А. Мачак (Maczak, 1982, p. 113–114).

Використання терміна *ordo equestris* є одним із яскравих прикладів запозичення юридичної та політичної термінології стародавнього Риму. Цей процес, звичайно, спричинювався загальноєвропейською течією рецелювання римського права, але, окрім того, запозичення політичної термінології Римської імперії вподобала польська шляхта, вочевидь зважаючи і на конотовані асоціації із величчю імперії (Wisner, 1978).

На відміну від терміна *ordo equestris* та інших термінологічних словосполучень із іменником *ordo*, *ordinis* (*m*) у документації українського походження значно більш вживаною є конструкція *nobile genus* (у документах частіше використовується на означення польських шляхтичів) та сталий епітет *nobilis*, *e*. Надзвичайно поширеним є також похідний іменник *nobilitas*, *nobilitatis* (*f*): *nobilitas Ruthena* (ЕПЛ, с. 39); а *nobili et spectabili magistratu civitatis nostrae Leopoliensis* (ЕПЛ, с. 88).

Варто зазначити, що у XIV–XV ст. термінологічно регульоване розрізнення станів існувало насамперед для того, щоб максимально диференціювати знать місцеву (часто виокремити польську шляхту) та вилучити із вищих кіл іноземців, чужинців. Окрім того, щоб не допускати вихідців із інших регіонів до значимих впливових посад. А от пізніше, у XVI–XVII ст., польська документація акцентує на розділенні між давніми представниками польського благородного стану (принаймні тими, хто вже був народженим у сім'ях шляхетських) та нобілітованими нещодавно поляками (Grodziski, 1963, p. 68–72; p. 82–95; Kromer, 1977, p. 70–71; p. 85–86).

Також варто виокремити термінологічне значення лексеми *majestas*, *atis* (*f*) на означення особливого статусу коронованої чи особи найвищого стану. У ширшому контексті ця лексема широко використовується зокрема у публіцистичному стилі, часто маючи відмінне значення. Так, часто зустрічається у творах відомого публіциста і філософа Оріховського, як правило, для акцентації величчю, першості й сили папи у боротьбі за «чистоту віри»: «Я був у Польщі найзавзятішим оборонцем маєстату папи супроти еретиків...» (Оріховський, 2004, с. 586). Іноді автор застосовує цей термін задля позначення величності, недосяжності, станової окремішності короля та його дещо перебільшено гонорового сприйняття свого положення: «Але мій маєстат не терпить, – скажеш, – щоб я підкорявся своїм підлеглим» (Литвинов, 2005, с. 59). Хоча значення цього слова в католицькому світі більш подібне до *honestas*, *atis* (*f*) (лат. *повага, честь, порядність, добродієність*), і у більшості випадків перекладається як «величність» (Давиденко, 2021).

У документації часто окремо зазначається соціальний ранг особи або групи осіб, що уточнює ієрархічну співвіднесеність, що разом із означенням етнічної та релігійної приналежності, відіграє найбільш значущу роль в ідентифікації персони. Базовим у досліджуваній період є розділення на людей «вищого» та «нижчого» станів. Для означення такого розподілу використовуються прикметники у вищому (рідше – найвищому) ступенях – *inferior*, *ius*, *superior*, *ius*, *minor*, *minus*, *major*, *majus* та прикметники *sublimus*, *a*, *um*, *nobilis*, *e*, *famatus*, *a*, *um*, *honorabilis*, *e*, *discretus*, *a*, *um*: “*minoris inferiorisque conditionis homines*”, “*ad instantiam famatorum seniorum ac totius communitatis Ruthenorum ritus Graeci*” (ЕПЛ, с. 43); “*Viris honorabilibus et discretis dominis consulibus*” (Торгівля, 1990, с. 17). Вжита в одному з наведених прикладів комбінація *famati seniores* засвідчує найвищий статус представників громади. З-поміж іменників на означення найшанованіших представників спільноти використовувались такі лексеми та словосполучення: *dignitas*, *atis* (*f*), *status*, *us* (*m*), *conditio*, *onis* (*f*), *natalium status*: “*cuiuscunque dignitatis, status et conditionis*” (ЕПЛ, с. 39; с. 43); “*Si aliquis de sublimi natalium statu, aut de curia regie maiestatis, miles, terrigena, nobilis, aut stipendarii venerint ad villam monasterii et ibi voluerint stacionem facere*” (ЕПЛ, с. 209).

На юридичному рівні виділялися жителі міст, які мали окремі свої права (із відповідною стратифікацією через урахування й інших станово-етнічних характеристик). Статус жителя міста чи передмістя був юридично значущим і на позначення його використовувались терміни *civis, is (m, f)* – житель міста та *suburbanus, i (m)* – житель передмістя: “*civibus Leopoliensibus Polonis ecclesiae Romanae*”; “*plenipotentes totius communitatis Ruthenorum civium et suburbanorum Leopoliensium subditorum*” (ЕПЛ, с. 43).

Слід зауважити, що широко вживані ще з античних часів іменники на позначення міст: *urbs, urbis (f)* (традиційно використовувалося при означенні Риму як свідчення його особливого статусу на значущості) та *oppidum, i (n)* на позначення менших за значенням та розмірами міст і містечок. У документації аналізованого періоду зауважені лексеми часто доповнюються, а у випадку *urbs* замінюються лексемою *civitas*, яка, окрім значення *держав*, найбільшою мірою наповнена семами зі значенням *громадянство, право громадянства, громадяни, жителі міста, місто*. Можливо, за аналогією до античних міст-держав, які мали значний ступінь автономності, середньовічні феодальні міста більше нагадували невеликі держави із власною законодавчою системою, хоча вона й творилася більшою мірою за заданим відомим зразком. Тому терміни *urbs* та *civitas* у досліджуваних документах часто вживаються синонімічно, як і відповідні кореневі морфеми у похідних словах: *civis* та *suburbanus*.

Принциповим було також означення у документах матеріальних спроможностей особи або ж кола осіб (*personae obtentae, possessionatae, possessae* тощо): “*singula eorum bona ac personas obtenta et possessa realiterque cum usu fructu apprehensa*” (ЕПЛ, с. 88); “*actores famatos seniores et alias quascunque nationis Ruthenicae personas possessionatas*” (ЕПЛ, с. 94-5). Варто зауважити, що значущість та впливовість найвищої знаті на українських теренах історично пояснювалася спадковістю статусу. Але в аналізованій період XVI-XVII ст. наявність славних пращурів уже не є такою переконливою для ієрархічного становища. Особливого значення, окрім цього, набуває фінансова складова, якою насамперед підкріплюється авторитет та влада, «впливовість магната традиційно пояснюється його фінансовим потенціалом» (Тимченко, 2002, с. 120). Для означення щаблів соціально-майнового статусу в проаналізованій документації використовувалися ряд термінів: *conditio, onis (f), dignitas, atis (f), praeminentia, ae (f), status, us (m)*: “*quarumvis personarum cuiuscunque status, dignitatis, praeminentiae et conditionis hominibus ac officialium nostrorum*» (ЕПЛ, с. 88).

Неоднорідним був і стан *laboratorum*, який можна співвіднести із римськими плебеями, але зовсім не однозначно. Найнижчий, третій стан тогочасного суспільства поділявся на міщан і селян. Міщани своєю чергою – на купців та ремісників. Цікаво, що традиційність у розподілі відповідних занять часто ґрунтувалася на етнічних маркерах, що впливало на історичну вмотивованість такого поділу. Так, наприклад, євреї надовго «захопили» царину лихварства та шинкарства (що почасти сприяло негативно конотованій етнічній характеристиці, адже ті, хто завжди міг дати у борг, мабуть, багаті, але завжди вимагають назад – отже, жадібні). Причиною стала відсутність заборони на ці види діяльності у релігійних правилах та догмах: у християнстві лихварство вважалося гріхом, а в іудеїв – ні. Крім того, для представників єврейської нації часто на законодавчому рівні існувала заборона на певні види ремісничої діяльності, що з часом традиціоналізувалося і продовжувало бути фіксованим у документації. Ремісничий стан був зовсім не однорідним. З часом виокремлювалися привілейованіші, шляхетніші ремесла, як-от: аптекарі, золотарі, малярі тощо. Підвищення положення у межах свого стану різнилися відповідно до різних причин (Давиденко, 2021). Це часто пов'язувалося із вартістю надаваних послуг (тут додається пласт майнового підвищення у статусі), відсотком творчої складової, необхідної для здобуття майстерності, а, наприклад, необхідність мати справу із брудними матеріалами, навпаки «знижувала суспільний престиж ремісника в очах привілейованих прошарків населення» (Капраль, 2012).

Окремо варто розглянути групу лексем на позначення найнижчих підневільних станів тогочасного суспільства. Окрім встановленої ще з XI ст. станової триєдності, яка складалася

із духовенства (*oratores* – ті, що моляться), військових та головнокомандуючих (*bellatores* – ті, що б'ються), селян і ремісників (*laboratores* – ті, що працюють), важливим є окреслення стану невольників-рабів та жебраків.

У XV ст. внаслідок набігів на українські землі багато мешканців потрапили у рабство, наприклад, за свідченнями науковців хан Менглі-Гірей, спаливши Київ у 1482 р., вивів зі своїм військом десятки тисяч людей. Центри работоргівлі знаходилися на території Криму та Туреччини (у різний час найпотужнішими були Феодосія (Кафа), Бахчисарай, Гезлев тощо (ГУК, 2001). Займалися торгівлею людьми купці (араби, вірмени, євреї та ін.). Перевозили живий товар морем або суходолом через Львів (далі маршрут пролягав до італійських земель), і хоча поява козацтва ситуацію значно покращила, ще протягом XVII ст. работоргівля була явищем досить поширеним (Łoziński, 1890; Барабанов, 1994). Документи вказують на існування невольничого становища і на руських територіях. В опрацьованому матеріалі засвідчено відповідні терміни у документах до другої половини XVI ст. Найбільше їх виявлено у документації, пов'язаній із вірменською спільнотою, наприклад, щодо купівлі невольника: “Si aliquis Armenus emerit *servum vel ancillas serviles paganos*” (ПНЛ, с. 195). Детальнішу інформацію отримуємо із документа старшого, збережений привілей 1444 р. дозволяє вірменам мати «невільників», а християнам тих невольних відбирати. Але при цьому можна викупити невольника за згоди вірменина, за умови, що невольник забажає хрещення у християнській церкві: “Volumus enim, ut quilibet Armenus in predicta nostra civitate manens, homines cuiuscunque sexus extiterintur, liberos vel illiberos aut proprios habens ipsos libere pro sue voluntatis libito conservare debet, prohibemus enim, ut nullus Christianus sit, status et conditionis cuiuscunque ex subditis nostris aliquem hominem ab easdem Armenis violentia auferre debet et recipere. Si tamen aliquis homo ipsorum illiber aut proprius sacrum fonte baptismum assumere vellet et si aliquis Christianus ex subditis nostris talem ad sacrum baptismum promovere vellet, extunc quicquid ipse Armenus ostenderit et approbaverit quantum illum hominem volentem baptisari comparavit, tantum Christianus pro ipso Armeno exsoluat, quem tunc tali modo et nullo alio, recipere poterit” (ПНЛ, с. 134). Так само засвідчено різними законами спосіб звільнення такого невольника від християнина, який його викупив: або відслужити 6 років, або відповідно до пізнішої редакції повернути сплачені за нього гроші: “Si Cristianus emerit mancipium seu servum Cristianum, tunc iuxta veteris legis et testamenti constitutionem talis servus sex annis continuis domino suo servire debet, septimo vero anno talis servus per dominum debet manumitti in libertatem. Nova vero lex Cristiana instituit, talem servum tunc liberum esse ex servitute, quum primum pecunias pro eo datas emeruerit” (ЕПЛ, с. 194). При цьому навіть право набуття рабського становища фіксувалося і впливало на статус. Документи засвідчують існування невольників «придбаних» та таких, що рабство «набули»: *ius mancipii* та *ius emptionis*: “Si apud aliquem fuerit servus aut iure mancipii aut iure emptionis literatus, et ex literatura idoneus ad sacerdotium, talis servus illiber non potest adipisci statum spirituales absque speciali consensus et manumissione domini sui” (ЕПЛ, с. 194). Варто також звернути увагу на багатозначність ужитої на позначення господаря лексеми *dominus*, що у середньовічній латинській мові мала кілька відмінних від античного значень. З одного боку, зберігається тлумачення *господар, власник* (саме у такому значенні термін вжито у наведеному вище уривку і для документації сема на позначення «влади, власності» є вирішальною). Але лексема також використовується у притаманному вже середньовічній латинській мові значенні *Бог*.

Найбільш загальним є розділення на *liberos* (вільних) та *illiberos* (невільних). На позначення невольників та рабів використовуються терміни *servus*, *mancipius* та *proprius*, причому *servus* та *mancipius* зберігають значення та частиномовну приналежність латинської мови класичного періоду, а *liberi*, *illiberi* та *proprius* є субстантивованими прикметниками.

Варто, звичайно, зазначити, що найнижчі верстви населення представлені в історичних джерелах вкрай незначною мірою. Але такі категорії людей завжди існували і складали, можливо, не найменшу за кількістю групу, тож без урахування соціально найнижчих верств населення аналіз соціально-правової структури вочевидь хибуватиме на повноту. Однією із

таких груп, найбільшою мірою презентованою у середньовічному та ранньомодерному місті, були жебраки. У Ранньому Середньовіччі їхня кількість була більшою, адже сама християнська мораль, вкрай прихильна до жертвовності, пожертвувань, сприяла потребі у таких людях, які могли задовольнити потребу смиренних християн у прояві милосердя та щедрості, тож для відпущення гріхів дати милостиню убогому жебракові, який ще й помолиться за спасіння твоєї душі, було опцією затребуваною. Отже, жебраки виконували роль такого собі цапа-відбувайла у протидії відчуттю провини та гріховності у середньовічному світі. Окрім функції вбогих «очищати та звільняти від гріховності», у ранньому Середньовіччі образ «мандрівника», вільного від усього мирського (а саме такими видавалися жебраки), був досить позитивно конотованим.

На означення т. зв. *лузних людей* у проаналізованих документах виявлено такі латинські відповідники – *mendici, pauperes, rustici vagi* (стосовно вихідців із сільської місцевості), Вживалися майже синонімічно, але із дещо ширшим значення використовувалися також словосполучення *homines otiosi, homines vagabundi, homines nullis servitiis aut artificii addicti*, й означували тих, хто часто мандрував через бажання уникнути покріпачення та уникаючи сплати податків (наприклад, тимчасово зупинившись у сільській громаді, хоча й залишалися зазвичай й поза її межами, мандрували далі щойно приходив час сплати податку). Нарівні із латинськими відповідниками *лузних людей* використовувалися *гультаї, похажі селяни*, пол. *łoźni, hultaj* (Гурбик, 2009, с. 389-390). Із часом ставлення до жебраків дещо погіршилося через об'єктивні причини: епідемії, збільшення кількості лузних людей, які вдавалися до злочинних дій (грабежів, злодійства тощо), страх перед чужаками, що значно посилювався у часи Пізнього Середньовіччя (Le Goff, 2014). Також не на користь маргіналів тогочасного суспільства спрацьовував і їх зовнішній вигляд, недостатність, злиденність та понівеченість одягу (іноді й свідомий прийом задля отримання більшої кількості подаянь), що, звичайно, ставало причиною відстороненого ставлення, страху, адже одяг був важливим показником статусу та моральності. Представники інших, навіть найбідніших верств населення намагались дотримуватися норм щодо відповідності зовнішнього вигляду, адже ті, хто ці норми зневажав, а ргіогі вважалися чужими, ворожими, злочинними, аморальними (Karpinski, 1983). За твердженням дослідниці середньовічного та ранньомодерного міста Гошко (2017) про категорію «людей маргінесу» існує чимало стереотипів, досить широко представлених, зокрема й у фаховій літературі. Польський дослідник Б. Барановський у своєму дослідженні змальовує стражденність життєвого шляху людей-жебраків та передбачуваність страти для багатьох з них (Baranowski, 2020, р. 26). У містах, де найчастіше жебраки проживали, правила їх побутування були прописані у відповідних документах та постановах. Звичайно, іноді це попросту заборони та накази виганяти з міста тих, хто, знайшовши прихисток і маючи можливість підробітку, не хотіли займатися нічим іншим, окрім жебракування та випрошування милостині (часто до того додавалося і злодійство). Стан жебраків також не був однорідним й іноді різнився залежно від регіону. Наприклад, часто у містах жебраки мали певний юридичний статус та навіть утворювали братства. Відповідно до збережених документів старости братств жебраків *starosta mendicorum*, хоча й були у тому ж статусі, проте часто мали дещо вищі можливості, бо їх майнові угоди зустрічаються частіше. Так, староста львівських жебраків у 1529 р. зміг придбати будинок із городом “...ortum cum domo... Makaroni starostae mendicorum ... vendidit” (ЦДІАУЛ. – Ф. 52. – Оп. 2. – Спр. 9. – Арк. 920. Цит. за (Крип'якевич, 1994, с. 183)). Ця «посада» була виборною із середовища самих жебраків, але існувала й оплачувана посада службовця, який слідкував, щоб у місті не залишалися жебраки-нероби або селяни, що прибули до міста, але не мали жодного заняття, – *judex pedanus* – «староста убогих» або «бабський вїйт» (Зубрицький, 2002, с. 127). Наявність організації жебраків була насправді позитивною ознакою для міста, адже таким чином можна було твердити про певний контроль над цією верствою населення з боку влади. Хоча, звичайно, це не було константою. Питання щодо статусу та побутування жебраків неодноразово виносилося на обговорення у сеймах і не лише тому, що «жебраків іншували і табували у міському соціумі»... а й тому,

що «через посередництво жебраків міщани намагались очиститися від гріхів і вимолити прощення у Бога, що, зрештою, вписувалося у християнську доктрину» (Гошко, 2017, с. 490).

Документи засвідчують, що жебраки могли мати сім'ї, продавати та купувати майно та навіть нерухомість. Свідчення цього знаходимо, наприклад, у заяві жебрака Климка з дітьми про продаж будиночка у Книзі записів індуктів і протоколів львівської ради у 1536 р.: "... Clymko mendicus nescio Ostapko et Oryska puella liberi... recognouerunt, quia ortulaniam cum domuncula in platea Hospitali penes Iacobowa et Panas... Bartholomeo... pro nouem fertonibus... vendiderunt... Actum feria s(e)c(un)da intra octauas ascensionis Domini (1536)" – (ЦДІАУЛ. – Ф. 52. – Оп. 2. – Спр. 10: Книга запису індуктів і протоколів уряду Ради (1531–1542). – Арк. 512). Або заяву жебрака Тимка з передмістя про продаж города війтові "Prouidus thymco mendicus de anteurbio nro Recognouit ... quia hortulaniam suam an portam halician ... Aduocato nro iurato hereditary vendidit pro quia *ortulania* recognouit se plenariam satisfatiom ab eodem percipisse..." (ЦДІАУЛ. – Ф. 52. – Оп. 2. – Спр. 11: Книга запису індуктів і протоколів уряду Ради (1543–1554). – Арк. 64. Цит. за (Гошко, 2017, с. 477–478)).

Різне семне наповнення у своєму історичному розвої має також лексема *kmeto*, *kmetonis* (*m*), що можливо, етимологічно пов'язана із латинським іменником *comes*, *itis* (*m*); дв-гр. *κόμης*) – у Давній Русі так називали вправних, знатних воїнів, а у середні віки широко вживана у східно-словянських мовах на позначення вільного селянина (до закріпачення) (Добродомов, 2005). У проаналізованих документах термін вже адаптований до латинської юридичної мови і семантично, і граматично. Наприклад, зустрічаємо його у наказі залучити кметів до будівництва Високого замку у Львові: "antemurale alias parkan circum castrum Leopoliensem superius edificabamus per cunctos homines kmetones et subditos ipsi castro subiacentes, ac de singulis villis nobilium terrigenorum et regalibus ipsis quoque obligates ipsorum kmetonum ad id accedente auxilio tunc etiam homines seu incolas in suburbio Leopoliensi ad id faciendum coegimus" (ЕПЛ, с. 154). Цікаво, що у цьому прикладі лексеми *kmeto*, *kmetonis* (*m*) вжито як самостійний іменник та постпозитивно у функції означення *homines kmetones*, хоча в інших випадках збережено усі субстантивні ознаки: "capitulum duodecimum de iure kmethonum" (ЕПЛ, с. 194).

Окремою категорією виділяються наймані слуги та службова челядь *famuli serviles*: «capitulum septuagesimum secundum de iure servilium famulorum» (ЕПЛ, с. 207). Латинська мова класичного періоду засвідчує іменник *famulus*, *i* (*m*) зі значенням *слуга*, *прислужник* та омонімічну форму, спільнокореневу із *famulia*, *ae* (*f*), причому із подібним значенням – *той*, *що прислужує*, *покірний*. Однокореневі лексеми, утворені від *famulus*, *atus sum*, *ari* (перетворювати на рабів, слуг) мають подібну центральну сему *служіння*, *рабство*: *famul*, *i m* (прислужник); *famula*, *ae f*, *famulatrix*, *icis f* (служниця, рабиня), *famulatus*, *us m*, *famulitas*, *atis f* (служба, рабство); *famulatio*, *onis f* (служба, релігійна служба, прислуга, челядь) та ін. (Дворецкий). Тобто в античний період переважаючою є сема *рабське становище*, що фіксується у сталих висловах на кшталт *jura famularia dare* (робити рабом). У середньовічній та ранньомодерній латині додатково виокремлюються відмінні значення: *famulari officio* (виконувати обов'язки), *famulari functioni* (підлягати оподаткуванню), *famulus*, *i* (*m*) (дворянин, слуга Божий), типове значення *слуга* використовується у сталих словосполученнях *famuli imprecitati* (домові слуги), *famuli civitatis* (місцеві слуги) (Śhp), *famularis*, *e* (клієнт, дворянин, слуга (різного стану)) та інші. Використовувався у середньовічній документації також окремий прикметник на позначення платні найманому робітникові *famulatus*, *a*, *um* (службовий), що є дериватом від іменника *famulus*, *i m*: «iure statutum est quod non licet famulo servili et famule precium famulatus adimere et negligere, apreciatio enim famulo vel ancille, dum tempus eius seruicij expiraverit» (ЕПЛ, с. 366). Синонімічно до *famuli serviles* використовувалося словосполучення *servi apreciati* (наймані слуги) (ЕПЛ, с. 211).

4. ВИСНОВКИ І НАПРЯМИ ПОДАЛЬШИХ ДОСЛІДЖЕНЬ

У результаті аналізу соціально-правничих термінів, вживаних у латиномовній документації українського походження встановлено, що основними маркерами для визначення соціально-правового статусу особи у XVI-XVII ст., окрім зауваження етнічної та релігійної приналежності, було розрізнення людей за станом (основні терміни на позначення: *genus, ordo, status, conditio, prae eminentia, dignitas*), зокрема, розрізнення осіб «вищого» та «нижчого» станів, що найчастіше означувалися такими іменниками та прикметниками: *inferior, superior, minor, major, sublimus, nobilis, famatus, honorabilis, discretus, majestas*. Часто вживається *gradus comparativus*, рідше *gradus superlativus*. Важливим було також означення стану відповідно до сфери діяльності та можливості бути залученими до інших, свобода змін та дій, що зумовлювалося також розрізненням людей «вільних» та «невільних» (представлено термінами *laboratus, liber, illiber, proprius, mancipius, servus* та *famulus*). У контексті розгляду цієї групи термінів зауважено станові розгалуження у статусі невольної особи залежно від того, яким чином такий статус був набутий: невольник у власності від народження, «придбаний» невольник-слуга, раб тощо. Тому у документах часто подається означення, що вказує на те, чи йдеться про робітника найманого (*famuli serviles, servi apreciati*). Важливою була також наявність чи відсутність статусу жителя міста чи передмістя, що особливо актуально для жителів великих міст, де існував більшою чи меншою мірою реалізований компонент місцевого самоврядування, адже це часто у правовому полі мало важливе значення (*civis, suburbanus, inhabitans urbis/oppidi* на відміну від жителів сільської місцевості *rusticus, vagus*). Прикметно, що у документації засвідчено означення фінансово-економічних потенцій особи чи групи (наприклад, *personae obtentae, possessionatae, possessae, mendicus, pauper, homo otiosus, homo vagabundi, pedanus, kmeto*). Не менш важливим у контексті вже згаданої етнічно-релігійної приналежності була також належність до етнічної спільноти, групи (*congregatio*), а також щабель і позиція у ній (*senior, major*).

Подальший переклад і розгляд збережених документів, їх залучення до наукового обігу, опрацювання в історико-філологічному ключі видаються вкрай важливими, адже термінологічні дослідження зокрема значно полегшують розуміння та поглиблюють можливість усебічного аналізу джерел фахівцями інших галузей науки.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ

- Барабанов Ю. М., Будяков В. В. Работоргівля і втрати українського етносу в XIV-XVI ст. *Одеси – 200*. 1994. Ч. 2. С. 149–150.
- Гошко Т. Жебраки у руських містах XV - першої половини XVII ст. Україна в Центрально-Східній Європі. 2017. Вип. 17. С. 449-62.
- Гурбик А. Люзні люди. Енциклопедія історії України. Т. 6. К., 2009. С. 389–390.
- Давиденко Н. Соціально-правничі термінологія українського латинськомовного документа XVI-XVII ст.: становлення та функціонування. К., 2021. 335 с.
- Дворецкий И. Х. Латинско-русский словарь. URL: <http://linguaeterna.com/vocabula/alph.php>
- Добродомов И. Г. Иллюзорная семантика в русских исторических словарях и её последствия (на примере слова *къметь*). Древняя Русь. *Вопросы медиевистики*. 2005. № 3 (21). С. 26-27.
- Зубрицький Д. Хроніка міста Львова. Львів: Центр Європи, 2002. 602 с.
- (ЕПЛ) Економічні привілеї міста Львова XV-XVIII ст.: привілеї та статuti ремісничих цехів і купецьких корпорацій. Львів, 2013. 876 с.
- (ГУК) Історія української культури. Т. 2: Українська культура XIII-першої половини XVII ст. К., 2001. 848 с.
- Капраль М. Крадіжки, п'янство, бійки, розпуста: зворотня сторона повсякденного життя шевців Львова XVII–XVIII ст. Повсякдення ранньомодерної України. Т. 1. К., 2012. С. 217–244.
- Крип'якевич І. Львівська Русь в першій половині XVI ст.: дослідження та матеріали. Львів, 1994. 400 с.
- Ле Гофф Ж. Цивілізація середньовікового Запада. М., 2014. 478 с.
- (ПНЛ) Привілеї національних громад міста Львова (XIV-XVIII ст.). Львів. 576 с.
- Литвинов В. «Католицька Русь»: Історико-філософський нарис. К.: Український центр духовної культури, 2005. 276 с.
- Оріховський С. Твори. К.: Дніпро, 2004. 672 с.
- Тимченко Є. К. Матеріали до словника писемної та книжної української мови XV-XVIII ст. Кн. 1. К., Нью-Йорк, 2002. 512 с.

- Торгівля на Україні XIV – середина XVII ст. Волинь і Наддніпрянина. Київ: Наукова думка, 1990. 404 с.
- Baranowski B. O hultajach, wiedźmach i wszetecznicach. Szkice z obyczajów XVII i XVIII wieku. Wydawnictwo: Replika, 2020. 336 p.
- Bardah Juliusz. Statuty litewskie a prawo rzymskie. Łacina w Polsce. Zeszyt 7–9. Warszawa, 1999. 255 p.
- Grodziski S. Obywatelstwo w szlacheckiej Rzeczypospolitej. Kraków 1963.
- Karpiński A. Pauperes. O mieszkańcach Warszawy XVI i XVII wieku. Warszawa, 1983.
- Kromer M. Polska czyli o położeniu, ludności, obyczajach, urzędach i sprawach publicznych Królestwa Polskiego. Ol'shtyn, 1977.
- Le Goff Jacques. La civilisation de l'Occident médiéval, 2014.
- Łoziński W. Patrycyat i mieszczaństwo lwowskie w XVI-XVII wieku. Lwów, 1890. 38 p.
- Maczak A. The Structure of Power in the Commonwealth of the Sixteenth and Seventeenth Centuries. A Republic of Nobles. Studies in Polish History to 1864. Cambridge, 1982.
- Mączynski Jan. Lexicon latino-polonicum ex optimis latinae linguae scriptoribus concinnatum. Köln, 1973. P. 213.
- (Słp) Słownik polszczyzny XVI wieku. URL: <https://spxvi.edu.pl/wersja-cyfrowa/>
- Wisner H. Jasnje Wielmożni / Wielmożni, Miłościwi Panowie Bracie. Najjasniejsza Rzeczpospolita. Szkice z dziejów Polski szlacheckiej XVI-XVII wieku. Варшава, 1978. 210 s.

REFERENCES

- Barabanov, Ju. M., & Budjakov, V. V. (1994). Rabotorgivlja i vtraty ukraïnskogo etnosu v XIV–XVI st. [Slavery and the loss of the Ukrainian ethnic group in the 14–16 centuries]. *Odesi – 200* (Ch. 2, pp. 149–150). Odesa. [in Ukrainian]
- Baranowski, B. O. (2020). *Hultajach, wiedźmach i wszetecznicach. Szkice z obyczajów XVII i XVIII wieku*. Wydawnictwo: Replika. [in Polish]
- Bardah, Juliusz. (1999). *Statuty litewskie a prawo rzymskie. Łacina w Polsce. Zeszyt 7-9*. Warszawa. [in Polish]
- Davydenko, N. (2021). *Socialno-pravnycha terminologija ukraïnskogo latyns'komovnogo dokumenta XVI–XVII st.: stanovlennja ta funkcionuvannja* [Latin socio-legal terminology used in Ukrainian documents in the 16–17th centuries: development and functioning]. Kyiv. [in Ukrainian]
- Dvoreckyj, Y. H. (n. d.). *Latynsko-russkij slovar* [Latin-russian dictionary]. Available at <http://linguaeterna.com/vocabula/alph.php> [in Russian and Latin]
- Dobrodomov, Y. G. (2005). Ylljuzornaja semantyka v russkych ystorycheskych slovarjah y eë posledstvyja (na primere slova kmet) [Illusory semantics in Russian historical dictionaries and its consequences (on the example of the word kmet)] *Drevnjaja Rus. Voprosy medievystyky*, 3(21), 26–27. [in Ukrainian]
- (EPL) *Ekonomichni pryvilei mista Lvova XV–XVIII st.: pryvilei ta statuty remisnychych cehev i kupeckych korporacij* [Economic privileges of the city Lviv in the 15-18 centuries: privileges and statutes of craft shops and merchant corporations]. (2013). Lviv. [in Ukrainian and Latin]
- Goshko, T. (2017). Zhebraky u ruskyh mistah XV–pershei polovyny XVII st. [City beggars in the 15–first half of the 17 centuries]. *Ukraina v Centralno-Shidnij Jevropi*, Ch. 17, 449–62. [in Ukrainian]
- Grodziski, S. (1963). *Obywatelstwo w szlacheckiej Rzeczypospolitej*. Krakiv. [in Polish]
- Gurbyk, A. (2009). Ljuzni ljudy [Beggars]. *Encyklopedija istorii Ukrainy* (T. 6, pp. 389–390). Kyiv. [in Ukrainian]
- (IUC) *Istorija ukraïnskoï kultury* [History of Ukrainian culture]. (2001). T. 2: Ukraïnska kultura XIII-pershei polovyny XVII st. Kyiv. [in Ukrainian]
- Karpiński, A. (1983). *Pauperes. O mieszkańcach Warszawy XVI i XVII wieku*. Warszawa, 1983. [in Polish]
- Kapral, M. (2012). Kradizhky, pianstvo, bijky, rozpusta: zворотnja storona povsjakdennoho zhyttja shevciv Lvova XVII–XVIII st. [Theft, drunkenness, fights, debauchery: the reverse side of the daily life of shoemakers in Lviv in 17–18 centuries]. *Povsjakdennja rannomodernoï Ukrainy* (pp. 217–244). Ed. 1. Kyiv. [in Ukrainian]
- Kromer, M. (1977). *Polska czyli o położeniu, ludności, obyczajach, urzędach i sprawach publicznych Królestwa Polskiego*. Ol'shtyn. [in Polish]
- Krypjackevych, I. (1994). *Lvivska Rus v pershij polovyni XVI st.: doslidzhennja ta materialy* [Lviv Rus in the first half of the 16 th century: research and materials] Lviv. [in Ukrainian]
- Le Goff, Jacques. (2014). *La civilisation de l'Occident médiéval*. [in French]
- Łoziński, W. (1890). Patrycyat i mieszczaństwo lwowskie w XVI-XVII wieku. Lwów. [in Polish]
- Lytvynov, V. (2005). *Katolytska Rus: Istoryko-filosofskij narys* [Catholic Rus: Historical and philosophical essay] K.: Ukraïnskyj centr duhovnoï kultury. [in Ukrainian]
- Maczak, A. (1982). *The Structure of Power in the Commonwealth of the Sixteenth and Seventeenth Centuries. A Republic of Nobles. Studies in Polish History to 1864*. Cambridge.
- Mączynski, Jan. (1973). *Lexicon latino-polonicum ex optimis latinae linguae scriptoribus concinnatum*. Köln. [in Polish and Latin]
- Orihovskij, S. (2004). *Tvory* [Works] Kyiv: Dnipro. [in Ukrainian]
- (PNL) *Pryvilei nacionalnyh gromad mista Lvova (XIV–XVIII st.)* [Privileges of national communities of the city of Lviv (14 -18 centuries)]. (n.d.). Lviv. [in Ukrainian and Latin]
- Torgivlja na Ukraini XIV – seredyňa XVII st. Volyn i Naddniprojanshhyna* [Trade in Ukraine in the 14 – middle of the 18. Volyn and Naddniprojanshhyna]. (1990). Kyiv: Naukova dumka. [in Ukrainian]

- Tymchenko, Je. K. (2002). *Materialy do slovnyka pysemnoi ta knyzhnoi ukrainskoi movy XV-XVIII st.* [Materials for the dictionary of written and book Ukrainian language of the 15–18 centuries] Kn. 1. Kyiv, New-Jork. [in Ukrainian]
- (*Slp*) *Słownik polszczyzny XVI wieku.* (n. d.). Available at <https://spxvi.edu.pl/wersja-cyfrowa/> [in Polish and Latin]
- Wisner, H. (1978). *Jasnie Wielmozni / Wielmozni, Milosciwi Panowie Bracie. Najjasniejsza Rzeczpospolita. Szkice z dziejów Polski szlacheckiej XVI-XVII wieku.* Warszaw. [in Polish]
- Zubryckyj, D. (2002). *Hronika mista Lvova. Lviv* [Chronicle of the city Lviv]. Centr Jevropy. [in Ukrainian]

Nataliia Davydenko. Latin for denoting the socio-legal status in Ukrainian documents (XVI-XVIIth centuries). The article focuses on the study of Latin social-legal terms used for denoting the socio-legal status of the inhabitants of Ukrainian lands in the 16-17th centuries. After terms analysis the basic milestones of formation of terminology on designation of the social and legal status in that period are briefly considered. It was established that the main markers for determining the socio-legal status of a person in the 16-17th centuries, in addition to ethnic and religious affiliation were: higher and lower status (inferior, superior, minor, major, sublimus, nobilis, famatus, honorabilis, discretus, majestas), definition of the status according to the sphere of activity and the opportunity to be involved in others, which was also due to the distinction between "free" people and "not free, slaves" (laboratus, liber, illiber, proprius, mancipius, servus, famulus). In the context of this group of terms, the variety of the free person status is observed, depending on how such a status was acquired: a slave owned from birth, "acquired" slave-servant, slave, and so on. Therefore, documents often provide a definition that indicates whether the employee is employed (famuli serviles, servi apreciati). Also important was the presence or absence of the city status or suburban residency, which is especially relevant for residents of large cities, where there was a more or less implemented component of local self-government, which was often important in the field of law (civis, suburbanus, inhabitans urbis/oppidi comparing with rural residents such as rusticus, vagus). It is noteworthy that the documentation certifies the definition of financial and economic potential of a person or group (personae obtentae, possessionatae, possessae, mendicus, pauper, homo otiosus, homo vagabundi, pedanus, kmeto). Equally important in the context of the already mentioned ethnic and religious affiliation was also belonging to an ethnic community, group (congregatio), as well as the level and position in it (senior, major).

Keywords: social and legal status; law term; social term; Latin terminology; Ukrainian documentation of the XVI-XVIIth centuries .

Received: June 16, 2022
Accepted: June 24, 2022